

Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman

Orpheus és Massinissa

2001-ben került a kezembe a *Kazinczy Ferenc utazásai* c. könyv, amelyben Busa Margit közli Kazinczy Ferenc kisebb dolgozatai néhány szövegét, így az Angelo Solimanra vonatkozó emlékezést is. A könyv hibáktól tarkított és zűrzavaros jegyzetapparátusa nem nyújtott elegendő tájékoztatást, ezért elkezdtem utánanézni Angelo Soliman és Kazinczy Ferenc kapcsolatának, és rövidesen kialakult bennem az elhatározás, hogy a témát feldolgozom. Hamarosan kiderült, hogy a szabadkőművességre itthon elérhető szakirodalom rendkívül szűkös, és a tárgy tekintetében döntő fontosságú levéltári anyag Bécsben található. Megpályáztam, és 2002-ben elnyertem az Eötvös-ösztöndíjat, és négy hónapot tölthettem a téma kutatásával a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivban és az Österreichische Nationalbibliothekben.

„Ki kéne tömetni”

Angelo Soliman történetének kétségkívül legkülönlegesebb része testének halál utáni sorsa. Ez még akkor is így van, ha tekintetbe vesszük a tényt, hogy a korban számos múzeum kínált hasonló „látványosságot” – hiszen Soliman kivételével valamennyi emberi preparátum a közönség számára egyébként ismeretlen személyek testét használta fel.

A részleteket Leopold Joseph Fitzinger „Geschichte des kais. Kön. Hof-Naturalien-Cabinetes zu Wien” c. munkájából ismerjük. A Naturalienkabinetbe Soliman után két évvel került egy újabb afrikai, egy hat éves kislány kitömött teste, amelyet (akit?) Mária Karolina királynő, II. Ferenc nagynénje ajándékozott a császárnak. A kislányt ülő helyzetben, „kékkel díszített sárga selyemkötényben, sárga, kék és vörös strucc tollakból készült koronával a fején, fehér üveggyöngyökből készült láb-, nyak- és karpereccel” lehetett megtekinteni. A kislányt 1801-ben „a császár parancsára” Pietro Michaele Angiola követte. Angiola a schönbrunni állatkert állatgondozója volt, és az állatok preparálásában igen jártas velencei, bizonyos Filippo Agnello tömte ki. Angiola egy kitömött teve hátára került, fehér turbánnal a fején, vörös öltözetben, mindkét kezében lándzsával. 1808-ban pedig egy újabb afrikai, egy bizonyos Joseph Hammer, akit Narciss atya, az Irgalmasrendiek leopoldstadti kórházának főápolója ajándékozott a múzeumnak. Hammeről annyit tudni, hogy „a bécsi kertgondozók szolgálatában állt.” Fitzinger szerint „ez a szép, tisztán etióp fajta néger álló helyzetben, kék és fehér strucc tollakból készült ágyékkötőben, fejét jobbra fordítva, felemelt jobb kézzel” állt, és az ő nyakába is fehér üveggyöngyöket akasztottak.

Az egykori kertész „igen ízléses, kívül mattzöldre, belül világospirosra festett, finoman megmunkált szekrénybe volt zárva”, melynek mind a négy oldalán üvegajtó volt, így a preparátumot minden oldalról meg lehetett tekinteni. „A szekrény belsejében az oldalajtók egyikére egy aranyozott keretbe foglalt ovális tábla volt erősítve, melynek üvege alatt egy tájékoztató az adományozó, az alakot készítő művész, valamint az életkor és a foglalkozás mellett a néger neve is olvasható volt.” (...)

Az udvari néger

Az „udvari néger” (Hofmohr) alkalmazása a 18. században az európai királyi udvarokban általánosan elterjedt divat volt. A württembergi udvarban például 18 afrikai szolgált. Ezeket az embereket többnyire kisgyerekként hozták Európába, és elsősorban gyerekként becsülték, afféle presztízstárgyként.

A porosz udvar és a Holland Kelet-indiai Társaság között érvényben volt egy szerződés, mely szerint az utóbbi rendszeresen biztosítja az afrikai gyerekek utánpótlását. A francia udvar 1786-ban másfél éves kislányokat rendelt Afrikából, akik aztán a csokoládét és a kávé szervírozták, illetve játszótársként és útítársként mulattatták uraikat. Megkeresztelték és tanították őket. A fiúk érettebb éveikben (Solimanhoz hasonlóan) kengyelfutók, udvari vagy táborigyermek lettek. A kengyelfutónak gyalogosan kellett tartania a lóval a lépést, szabaddá kellett tennie az utat az ura előtt, valamint az ő feladata volt a ló ápolása is.

Az európai udvarokba került afrikaiak nagy része már gyerekkorában – többnyire tuberkulózisban – meghalt, és csak kevesüket ismerjük név szerint. Madame Dubarry afrikai szolgáját állítólag *Zamoré*-nak hívták, Marie-Antoinette-ét pedig *Jean Almicarn*-nak. A későbbi Nagy Frigyes és testvére, Wilhelmina fekete bőrű játszótársa különös módon edesapjuk után a *Friedrich Wilhelm* nevet viselte.

Az Európába hurcolt afrikaiak közül nagyon kevésnek adatott meg a lehetőség, hogy valamilyen módon magasabb státuszt vívjanak ki az őket fogva tartó társadalmakban. Angelo Soliman mellett két személyről tudunk, az egyikük a filozófus, Friedrich Wilhelm Amo, valamint Puskin dédapja, Abram Petrovics Hanibal (1690–1781), Nagy Péter cár hadmérnöke. Mind Hanibal, mind Amo gyerekként került Európába, utóbbit 1707-ben ajándékozta a Holland Kelet-indiai Társaság Anton Ulrich wolfenbüttel-braunschweigi hercegnek.

A 17. század végétől az anatómiai színházak, ritkasággyűjtemények, természettudományi kiállítótermek elmaradhatatlan kiállítási tárgyai közé

tartoztak a különféle emberi preparátumok. Közkedvelt téli látványosságnak számítottak továbbá a nyilvános boncolások, amelyek érdekében a bonctermeteket amfiteátrumszerűen alakították ki, hogy minél több néző kísérhesse figyelemmel az eseményeket. A melegebb hónapokban preparátumok, csontvázak, orvosi eszközök álltak a kíváncsiskodók rendelkezésére az erre a célra berendezett kiállításokon. A leghíresebb ezek közül az 1698-ban megnyitott leideni Anatomisches Theater volt, ahol a kiállítási tárgyak közé tartozott két óriás termetű törvényesen kivégzett katonaszőkevény, egy kitömött „pogány” cigány asszony és három kitömött gyerek. (...)

Miközben Európa déli régiói, Bizánc, Dél-Itália és a Hispániai félsziget folyamatosan érintkezett az afrikai eredetű, és részben fekete bőrű népességgel, Európa nagyobb része csak a 10-11. század fordulóján találkozik nagyobb számban az afrikaiakkal. A német területek számára ekkor Afrika még nagyjából csak mitikus földrész, Allah harcosainak hazája, akiket az ördöggel azonosítanak, ahogy például a keletről érkező tatárok és kunok is összemosódnak a magyar legendákban az ördöggel (pl. a Kun László-legendában), miközben néhány száz évvel korábban még a „kalandozó” magyarok testesítik meg Európa számára ugyanezt a gonoszt, korábban pedig a hunok. Kroó György írja, hogy „Jacob Grimm figyelmeztet arra, hogy a német népryelvben a Hüne, Hune, Hiune szót a testi nagyság értelmében, mint az óriástermetű vagy az óriás szinonimáját használja, és hogy a mondák ebben az értelemben utalhatnak egy valahol messze, keleten élő magasnövéssű, óriáserejű népre.”

Az afrikaiakat a középkorban leginkább „etióp”-nak nevezik, minden bizonnyal Héliodórosz *Aithiopia* című, közkedvelt regénye nyomán, amely Mátyás corvinai közt is megvolt. A keresztény-izlám szembenállás és az első kereszties háborúk nyomán általánosan elterjed az a felfogás, hogy a feketék az ördög teremtményei, akiket azonban szívós munkával meg lehet téríteni. A keresztény hitre tért feketék pozitív példája viszont már nagyon korán megjelenik. Wolfram von Eschenbach (1170–1220) *Parzival*-jában az afrikai Belakane, a fekete hercegő ártatlan, tiszta jellem, és kész a megtérésre, Gachmuret lovaggal közös gyermeke, Feirefiz pedig már fehér bőrű. Belakane, Feirefiz és a Bibliából ismert Sába királynő játszik feketeként pozitív szerepet a középkor tudatában, miközben az iszlám anarchikus, zűrzavaros masszaként jelenik meg, a mohamedán pedig a teljesen kiszámíthatatlan idegen, aki ráadásul bűnös szenvedélyeinek rabja.

BUSA Margit
(szerk.)
Kazinczy Ferenc utazásai
Széphalom
Könyvműhely, 1995

Sába királynő és Mária figurája egy időre egy fekete Szűzanya képében olvad össze, aki a hajósok és a vendéglősök védőszentje. A magdeburgi dóm egyik szobrában is megjelenik a fekete szent Mauritius – a vértanú szobra vastag ajkaival és lapos orrával az első élethű négerábrázolásnak tekinthető. A thébai légió parancsnokának alakja a hallei Marktkirche egyik oltárképén is feltűnik. A genfi tó közelében, Auganumban (ma Saint Maurice) mártírhálált halt keresztény légió története a korban rendkívül népszerű volt.

Ugyanaz a Sába királynője, aki egyik alakváltozatában Máriaként jelent meg, másik arcát, az ördögöt, a farsangi játékokon mutatja meg, ahol pénz- és szexes fekete asszonyként mutatkozik.

A 14. század fordulójától jelennek meg a nemesi és királyi udvartartásokban a fekete szolgák. Utánpótlást a portugál rabszolga-kereskedők biztosítanak, ekkor még csak Nyugat-Afrika partvidékéről, de a 17. századtól már a transzatlanti kereskedelem is beindul, és a tengeri kereskedelemben érdekelt népek beszállnak a jövedelmező üzletágba. Az arisztokrácia körében valóságos versenyfutás indul be a kikötővárosokban kínált feketékért. A drága pénzen vett szolgákat leggyakrabban zenészként alkalmazták. I. Vilmos Frigyes (1713-1740) Potsdamban csak feketékből álló katonazenekart állított föl, akiket „Janicsároknak” neveztek. A brandenburgi kereskedők 1681-től vettek részt a rabszolgakereskedelemben. Az akkori „Aranyparton” (Goldküste, a mai Ghana) ekkor épült föl Großfriedrichsburg, mely a kereskedelem központjává vált. Az erődöt I. Frigyes Vilmos 1720-ban eladta a Holland Nyugat-indiai Társaságnak. A szerződés egy záradéka kimondja, hogy a Társaság a vételáron kívül további 12 néger fiút köteles leszállítani az udvarnak.

A tizenkét fiút besorozták a porosz seregbe. Később az uralkodó további feketéket vásárolt, mígnem a fekete zenekara 30 főből állt, s számukra külön „Hoboistenschule” létesült. Valamennyi fekete zenész magas növésű volt, az uralkodó kedvelte a „magas fickókat”. Külön gondot fordított arra, hogy számukra speciális egyenruhát készítsenek. Az egyenruha része volt egy-egy két ujj széles ezüst nyakpánt és ugyanilyen vastag fülbevaló, valamint mindegyikük törökös turbánt – fehéret – viselt. Mivel akkoriban az európaiak minden afrikairól azt feltételezték, hogy muzulmán, az Európában ismerős török viseletet érezték leginkább hozzájuk illőnek. A rendkívül korszerű porosz hadsereg és a porosz katonai doktrína része volt az újfajta katonazene használata is, ebbe a koncepcióba illeszkedett a „Janicsárok” zenekara. Egyik utolsó képviselőjük a szintén udvari zenészként szolgáló Gustav Sabac el Cher (1868–1934).

A főúri udvarokban alkalmazott feketék bizonyos fokú függetlenséget élveztek, miután azonban elbocsátották őket a szolgálatból – csak fiatalon képviseltek „értéket” –, általában a társadalom számkivetettjei közt találták magukat. A nőkre a prostitúció, a férfiakra többnyire a mutatványosok világa várt.

A leibnizi „lex continui”-ban mutatkozó folytonossági hiányban, az állat és az ember között hamar felbukkan a néger, vagy annak közeli rokona, az afrikai utazók által leírt „majomember”.

A „majomember” a dél-afrikai hottentották személyében gyakori látványosság volt az európai piacokon. A 18. században általánosan meggyökereszik az elgondolás, hogy a feketék képezik az ember és állat közötti átmenetet. Abban a tökéletes sorozatban, melyre a „lex continui” a létezőket felfűzi, a testi jelek árulják el, hogy ki és micsoda melyik fokon foglal helyet. A fehér ember és a majom közé a pigmeus, a hottentotta, majd egyre emelkedő pozícióban a feketék, a rézbőrűek és a sárgák tagozódnak. Így a sorozat meghatározója az antropológiai jellegzetességek mellett a színskála szekvenciája is.

Kant és a fizikai geográfia

Kant a legkülönfélébb útleírások szenvedélyes olvasója volt. 1756-os előadásaihoz a „fizikai geográfiafiáról” legfontosabb forrása Peter Kolb „Beschreibung des Vorgebürges der Guten Hoffnung” c. munkája, és egy útleírás-kompiláció, az „Allgemeine Historie der Reisen zu Wasser und Lande” volt. Az 1763/64 években is tart előadásokat geográfiai témában, ezekben átveszi Buffon és Montesquieu klímateóriáját, de már az 1760-ban tartott hasonló tárgyú előadásaiban átvette Buffon öröklődélméletét. Az általa igen nagyra tartott Hume négerekről vallott lekicsinylő véleményét idézve úgy véli, hogy a feketékből hiányzik mindenféle magasabb rendű képesség. Hume az „Of National Characters” c. esszéjében arról ír, hogy a fehérekkel ellentétben a négereknél, akik „természettől fogva alacsonyabb rendűek a fehéreknél”, sem művészet, sem tudomány nem létezik, és „egy ilyen egység és állandó különbség nem állhatna fenn...”, ha a természet nem alkotta volna már eleve különbözőknek az emberi fajokat”

Kant elmesél egy Hume-mal kapcsolatos történetet is, nevezetesen azt, hogy valaki egyszer felhívta „Herr Hume”-ot, hogy akár csak egyetlen példát említsen, hogy egy néger tehetségről tett tanúbizonyságot. Hume azt állítja, hogy a sok százezer néger között, akiket hazájukból máshová vittek, jóllehet közülük számosan elnyerték a szabadságukat, mégsem lehet egyetlenegy sem találni, aki akár a művészetben, akár a tudományban, vagy akármely más dicséretes tulajdonságban valami nagyot tudott volna felmutatni.

Kant a klímát vizsgálva három zónára osztja a Földet: van a forró zóna, illetve két mérsékelt és két hideg. A mérsékelt zónákban él a legtöbb ember és a legtöbb állat. A tétitők között viszont barátságatlan forróság van, állítja Kant, aki szerint – Hippokratész, Arisztotelész és Montesquieu idevágó elképzeléseivel hasonlóan – az emberi és szellemi fejlődésre a mérsékelt égőv a legalkalmasabb. Kant Közép-Európát is a mérsékelt zónához sorolja, jóllehet az elődeinél még a hideg égőv alá tartozott. Mivel az embert alapvetően a napsugárzás formálja, az emberi fenotípusok eltérései az adott zónára eső napsugárzás jellegének tulajdoníthatók. Úgy találja, hogy a jeges, hideg területek lakói hasonló színűek, mint azok, akik a forró zónában laknak, mégpedig azért, mert „a nagy hideg itt éppen ugyanúgy hat, mint a nagy hőség.” A hideg zónák lakóinak termete „hasonló a fákéhoz.” Akik a mérsékelt zónának a hideg területekkel érintkező peremén laknak, magasabb

termetűek, mint az előbbiek, hajuk szőke vagy barna. Ezek a legnagyobb, és Kant szerint a legszebb emberek. Észak-Mongóliában, Kashmirban, Örményországban és a Kaukázusban „szép terméttű, szőke, kék szemű” emberek laknak. Minél délre megyünk, annál csenevészebbek, barnábbak, csökötebbek az emberek, mígnem „bis sie im heißen Erdstriche in die indisch-gelbe, oder mohrische Gestalt ausartet.” Németország a lehető legjobb helyen fekszik, a napfény beesési szöge itt a legideálisabb. A mérsékelt égővön szép terméttű, míg a hideg és a forró égővön elkorcsosult emberek születnek.

Kant a botanika kelléktárát veszi igénybe, hogy a különböző égőveken élő emberek testi jellegzetességeit ábrázolhassa. A forró égővön élő emberek minden tekintetben korábban *érnek*, de nem érik el a mérsékelt övön lakó embertársaik tökéletességét. Az emberi nem a fehér emberben éri el a tökéletességét. A „sárga” indiaiaknak már kevesebb talentum jutott. A négerek még ennél is lejjebb állnak, de az amerikai népesség van a legmélyebben. Kant úgy tudja, hogy „a négerek fehérnek születnek”, kivéve a nemi szervüket és egy gyűrűt a köldökük körül, ami viszont fekete. Azt is tudni véli, hogy a négerek bőre, ha megbetegszik, kivilágosodik, ellenben ha meghalnak, feketébb lesz, mint valaha. Herder is nyilatkozik ehhez hasonlókat, és azon a véleményen van, hogy tulajdonképpen bárki lehet néger.

Kant a különféle emberi rasszokat az állatfajokhoz hasonlóan, geográfiai alapon osztályozza, hiszen meggyőződése szerint az öröklődő bőrszín a földrajzi elhelyezkedés következménye. Linnéhez hasonlóan a fehérek kivül a feketék, a sárgák és a rézvörösek rasszát különíti el. A bőrszín és egyéb testi jellegzetességek a Föld klimatikus zónáinak felel meg. Kant szerint az emberek esetében nincs szó külön fajokról, egyetlen törzsből származott az összes későbbi, akik viszont az eltérő klimatikus viszonyoknak megfelelően differenciálódtak. Az első törzs, melyből a többi leszármazott, fehér bőrű volt.

Kant azon a véleményen van, hogy a feketék gyerekesek, azért azok, mert gyerekes dolgoknak örülnek, például az üvegyöngyöknek. Híres és sokak által idézett mondata – „Die Negers von Afrika haben von der Natur kein Gefühl, welches über das Lappische stiege.” A „von Natur” itt is az égővre vonatkozik, amely egy másik helyen válik egyértelművé, ahol azt írja, hogy „Die in Zona torrida haben nicht feine Empfindungen von Ordnung und Schönheit.”

Kant Montesquieutól veszi át azt az elképzelést, hogy a bőrszínnek a feketék esetében köze van gyengébb szellemi teljesítményükhöz. Montesquieu „A törvények szellemé”-ben így ír: „On ne peut se mettre dans l'esprit que dieu, qui est un être très-sage, ait mis une ame, surtout une ame bonne, dans un corps tout noir” (Nem feltételezhetjük, hogy isten, aki nagyon bölcs, lelket, jó lelket helyezett volna egy teljesen fekete testbe). Ebben a vegytiszta színszimbolikában a fehér bőr a tiszta fej, a fekete a tehetetlen szellem jele.

Kantnak a feketék vallásáról sincs éppen hízelgő véleménye: „A fetisizmus, amely közöttük általánosan elterjedt, egyfajta bálványimádattal, amely oly

mélyre süllyedt a gyerekességben, amennyire ez az emberi természet szerint csak lehetséges... Egy madártoll, egy tehénzav, kagyló, vagy akármilyen más közönséges dolog, mihelyst néhány szóval felszentelték, azonnal a tisztelet tárgyává válik.”

Monika Firla szerint a fenti idézetben az a fel-tűnő, hogy azzal, hogy itt Kant nem csak azért te-kinti gyerekesnek a feketét, mert az üveggyön-gyöknek örülnek, hanem mert az olyan semmisé-gekhez is, mint a madártollak vagy tehénzavak, hasonlóan viszonyulnak, ráadásul ezeket adott esetben kultikus tárgynak is tekintik, a korabeli rabszolga-kereskedelem egyik általánosan elter-jedt érvelését veszi át, mely szerint a feketét azért lehet csak rabszolgának használni, mert nem alkalmasak arra, hogy kereskedjenek velük, mivel a dolgok értékét képtelenek fel- és megismerni.

De Kant nem csak implicite tartja helyesnek a rabszolgáság intézményét. Monika Firla szerint azon mondata, hogy „a négerek nagyon gőgösek, de amúgy néger módra, és annyira pletykások, hogy bortal kell szétkergetni őket”, tanúskodik erről, mivel itt egyértelműen a rabszolgasorban lévő feketékről van szó, amellyel szemben Kant semmiféle kifogást nem emel.

Kant a női nem érdekében is szót emel, amikor a négereket azért kárhozza, mert „háziszar-nokok”, és a nőket mindenütt szolgasorban tartják.

De nem kellett feltétlenül európai fehérnek lenni ahhoz, hogy a rabszolga-kereskedelemnek ideológiai igazolást nyújtson valaki.

Soliman kortársa, a ghanai Aximból származó Jacobus Elisa Johannes Capitein (1717–1747), aki Leidenben végezte el a Teológiát, majd 1742-től haláláig a Holland Nyugat-indiai Társaság szolgálá-tában Elmina erődjében látott el papi szolgálá-tot, doktori disszertációjában, amely a „Dissertatio Politico-Theologica de Servitute libertati Christiane non contraria” c. művében indokolja meg, miért lehet egy keresztény a rabszolga-kereskedelem helyeslője.

Ott van továbbá a szintén fekete bőrű Léopold Sédar Senghor néger-elmélete (Négritude-Theorie), melyben azonosul az afrikaiakkal

kapcsolatos európai előítéletekkel, és azt állítja, hogy az afrikaiak nem az ész, hanem pusztán az érzelem emberei.

Az Angelo Soliman felé áradó csodálat – Pichleré, Grégoire-é – ennek a fajok rendszerében elfoglalt bizonytalan státusznak a következménye. Kazinczy tudósítása – amely valószínűleg magától Angelótól származik, hogy Lobkowitz herceg affé-le kísérleti alannak tekintette, és „kísérletezett” rajta, hogy képes-e egy fekete elsajátítani az euró-paiak tudását, ugyanebbe a sorozatba illeszkedik: Angelo annak ellenére, hogy néger, lám, mégis mikre nem volt képes. Ez a szemlélet – hiába Grégoire altruista entuziazmusa – mégiscsak a szá-moló lovak és a betűvető majmok iránti cirkuszi csodálattal paralel. Kiállítási tárgyként a 18. szá-zadi taxonómia az egzotikus állatok fölé sorolja, a Naturalienkabinet kitömött, néma állatai között mint azok ura, de azoktól lényegileg nem elvá-lasztható lényként szerepel.

Az állat és az ember közötti státuszra az állattal kapcsolatos sztereotípiák talán még nagyobb fe-lületen vetülnek, mint az emberrel kapcsolatosak. Állat és ember kettőssége az Isten-Sátán kettősség-tükörképeként jelenik meg. Az ember részesül az isteniből, halhatatlan lelke és tudata van, képes választani jó és rossz között, míg az állatnak nincs lelke és nincs tudata, és mindazt nélkülözi, ami az emberben az istenivel rokon. Miközben az ember a nyugati civilizáció számára a benne lévő termé-szetit és testit legyőzni képes szellem és tudat ideáljában jelenik meg, az állat pusztán „egydi-menziós”, a testi létezésre korlátozott, szubjektum nélküli élő anyag. Az antikvitás, a középkor, a re-neszánsz és a felvilágosodás számára az ember és más fajok megkülönböztető jegyei utáni ismeret-elméleti kutatás az antithetikus konstrukciókat ismeri fel. Emellett jelentőségteljes, hogy a megha-tározó elméletek – Arisztotelész, Aquinói Tamás, Descartes – nemcsak az ember és egyéb fajok közötti duális konstrukciókat és az életformák axiológikus hierarchizálását, hanem az emberek közötti egyenlőtlenség rendszereit is megalapoz-zák. Ezekkel bizonyos fokig szemben állnak Hume, Rousseau, Jeremy Bentham elgondolásai és Montaigne állat-pszichológiai észrevételei.

Szellem és természet, lélek és test, rend és káosz szembeállítás, amelyet a nyugati civilizáció Platóntól, a sztoától, Arisztotelész természetfilo-zófiájától örökölt, az ész, az erkölcs és az önura-lom válik a társadalom alapértékévé. Az öntudat-lan a tudatos alá rendelődik, és ebben a sorsban az állatokkal azok az embercsoportok is osztoz-nak, amelyek ezeknek a vezérelveknél ilyen-olyan okból nem képesek megfelelni, ösztöneiket, érzel-meiket nem kontrollálják, mint a gyerekek, a nők, a szolgák, az örültek, a cigányok, a homoszexuáli-sok és a „természeti népek”. (...)

A kontinuitási törvényt követő faji klasszifi-kációk nemcsak a biológiai megkülönböztető je-gyekre alapoznak, hanem esztétikai és morális nézőpontból is különbséget tesznek. Az arc és a test szépsége avagy rútsága a népek és törzsek osztályozásában ugyanúgy szerepet játszik. Mivel a szépségideál csúcsát az európai ember foglalta el, vele szemben – és az analógiák természete sze-rint kontrasztban – a fekete ember a rút. Afrikait

csak akkor találtak szépnek, vagy legalábbis akkor mozdulhatott el a rút és szép közötti skálán föffe-lé, ha az a lehető legkevésbé nézett ki afrikainak, tehát, ha a haja egyenes, a bőre fehér, az ajka nem telt, az orra pedig nem lapos. Ezzel a szépségide-állal szemben áll Christoph Martin Wieland és Vol-taire elgondolása, amely szerint a szépségfogalom társadalomspecifikus. Lavater általános népszerű-ségnek örvendő tézisében viszont a rút külső im-morális viselkedésnek felel meg, ennek megfelelő-en az afrikaiak külső jegyeiben a mértéktelenség, a destruktív erőszakosság, az immoralitás és a sze-gényes intellektus ismérveit véli megpillantani.

A „lex contiunui”, amely nemcsak a fajok rend-jét vélte véglegesen berendezni, hanem a társa-dalmi struktúrákat is mintegy végső sorozatként határozta meg, a 18. század politikai mozgalmai-nak is útjában állt. A klasszifikáció megszilárdulása egybe esett azzal a ponttal, ahol a meghatározott helyet elfoglalók szétfeszítették a számukra kijelölt helyet. Előtérbe került annak a problémának a ku-tatása, hogy hogyan lehet a feketék testi és szelle-mi tökéletesedését előmozdítani. A természetfilo-zófia és a természettudomány e testi jellegzetes-ségek állandóságának és megváltoztathatóságá-nak kérdése felé fordult, a különbségek leírásának és osztályozásának problémáján felülemelkedett a különbség okainak firtatása. Felfigyeltek például arra, hogy az afrikaiak és az indiánok utódai Euró-pában is feketének ill. rézbőrűnek születnek. A ke-resztény tanítás monogenezisével szemben elter-jed az emberi faj poligenezisének elmélete.

A feketék testi sajátosságaira különféle magya-rázatok születtek. Felmerült például az is, hogy az anya fantáziája vagy akarata idézi elő a fekete bő-rszínt, ahogy a lapos orr eredeténél is a csecsemő testét formáló sajátos szülői szépségideált vélték fellelni, melyet támogattak az utazók beszámoló-i a különféle „természeti népek” koponyaformá-lási technikáiról. A 18. században elterjedt másik elképzelés szerint a fekete bőrszín – a betegsé-gekhez hasonlóan – egyfajta elfajzás. Megfigyelni vélték olyan patológiai elváltozásokat, amelyeket a bőrszín idéz elő, például, hogy a fehérek más-fajta betegségeken szenvednek, mint a feketék. A fekete bőrszín ebben az elgondolásban a nor-mális állapottól eltérő jelenség. A fekete végső soron olyan fehér, akinek valamilyen betegség miatt a bőre megfeketedett, a haja begöndörödött, az orrát pedig csecsemőkorában benyomták, de hosszas kúrával valamennyi bajából kigyógyítható.

A 18. században felerősödő emancipációs tö-rekvések, az általános haladásba vetett hit mind többeket sarkallt, hogy bebizonyítsák, minden te-remtmény képes a változásra és a tökéletesedésre. Montesquieu-nél a testi és szellemi-morális jelleg-zetességekért a környezet és a nevelés felelős. Az oktatásba vetett hit vezet 1717-ben Poroszország-ban az iskolakötelezettség bevezetéséhez. Magá-tól értetődően jelentek meg ebben a szellemi kör-nyezetben azok a kísérletek, amelyek a feketék tanulási képességeit kutatták. E célból bennszü-lött afrikai gyerekeket hoztak Európába. Ibrahim Hanibal, Anton Wilhelm Amo és Angelo Soliman is közéjük tartozott.

(részletek a „Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman” c. PhD értekezéséből, Miskolc, 2007)

